

כתובת יוונית נוצרית מבאר-שבע*

מאת

משה שניבה

מוקדש למר ישעיהו פרס

ליום הולדתו השבעים-וחמישה

בשנת 1948 הראה לי מר אריה בן-אלי שבר-לוח של כתובת יוונית מבאר-שבע, השבור מכל צדדיו חוץ מקצהו השמאלי למעלה, שהוא שלם. שטח הכתב משמאל הפנוי מאותיות מוכיח, שהסתת הניח שוליים רחבים מצד זה, ואם כן לפנינו התחלת השורות, אלא שהשורה העליונה חסרה. רוחב האבן למעלה 13 ס"מ, למטה 7,5 ס"מ, גובהה 7 ס"מ, עוביו של הלוח 3 ס"מ, גובה האותיות 2,5-3 ס"מ. האותיות הניתנות לקריאה הן:

CTEΦA

BPAAMΓ

INΔSBE

ציור א'.

(* לפני היתה העתקת-גבס מדוייקת של שבר לוח הכתובת, שעל פיה אפשר היה לעמוד על כל פרטיה של הכתובת. אני מביע את תודתי למר בן-אלי שבזכותו ניצלה תעודה זו. הכתובת עצמה, שראיתה ובדקתיה, נמצאת בידי מר בן-אלי.

אף-על-פי שבשורה הראשונה לא נשתמרו אלא החצאים התחתונים של האותיות, אין ספק בקריאתן. בשורה השלישית האות הראשונה והאות האחרונה לא נשתמרו בשלמותן, אבל אפשר לבררן בוודאות. בשורה השנייה השריד של האות האחרונה אינו יכול להיות אלא שריד של Y, ולפיכך יש לכאורה יסוד להשערה שהיתה כתובה Y, ואולי כמנהג התקופה הביזאנטית — O קטנה מעליה. מכאן שאפשר להשלים את השמות, אלא שקשה לקבוע בוודאות את יחס-הנטייה של השם אברהם שבשורה השנייה, והנה תעתיק הכתובת ותרגומה:

התרגום	התעתיק
סטפאנוס [בן(?) א -]	Στέφα[νος — — — °A]
ברהמיס [ ]	βρααμί[ου
באינדיקטיו השניה בש[נת-]	ἰνδ(ικτίωνος)β" ε[τους —

שני השמות הפרטיים הבאים בזה אחר זה ושריד התאריך שלאחריהם מניחים מקום לשער, שלפנינו שבר של כתובת-קבר רגילה בסביבה זו. גם השמות סטיפאנוס ואברהם שכיחים הם בבאר-שבע וסביבתה¹). שרידי התאריך ברורים. אף הסדר של חלקי הנוסח שכיח בהרבה כתובות מבאר-שבע, שהוא: שם הנפטר, ואחריו שם אביו²) בגנטיוס. לפני השמות בא פועל, כגון ἀνεπή = הלך למנוחתו³), או ἐνθάδε κεῖται = כאן מונח⁴) או κατετέθη⁵) או ἐνθάδε κατετέθη = נטמן או פה נטמן⁶). כדי לקבוע

1 לעניין השם סטפאנוס בבאר שבע עי' A. Alt, Die griech. Inschriften der Palaestina Tertia, מס' 7 ; 36 ; 55 ; 81 ; 86 ; 93 ; 108 ; 122 ; 131 ; 143 ; 148. ר' SEG VIII 301 ; 302. אצל Alt, ib. שבע פעמים, מס' 22 מבאר שבע, מהסביבה מס' 103 ; 120 ; 122 ; השווה גם (אצל אלט) עמ' 24, הערה 8, בתוך כתובת שנמצאה בחברון, אך מוצאה כנראה מבאר-שבע; ופעמים בכתיב Ἀβραάμιος, מס' 90 ; וייתכן גם במס' 136, אם השלמתו של אלט נכונה היא. אפשר גם לחשוב על Ἀβραάμ(ου). הצורות Ἀβραά[μ] (מס' 72) עי' 118 אינן נראות לי ודאיות, לפי שהשלמות הן.

2) אצל אלט שם, מס' 20 : Ζώναιος Σεργίου ἀτλ ; מס' 23 ; 25 ; 26 ; 28 (נשתמר רק שם האב בגנטיוס); 36, (שם אשה עם שם אביה).

3) השווה מס' 16 ; 20 ; 26 ; 27 ; 30 ; 35 ; 38, וכן PEG VIII, 301.

4) שם מס' 17 ; 19 ; 25 ; 34 (באמצע הכתובת); 29 ; 36. השווה גם P.E.G. VIII no. 300.

5) שם מס' 18.

6) שם מס' 22 ; 37 ; 40. — אין להעלות על הדעת, שלפנינו שריד של כתובת-בניין. אי'

את אורך השורה יש ליתן את הדעת על השוליים הרחבים שמצד שמאל — ורחבן 4 ס"מ — ולפי זה יש להניח שהאבן והשורה היו רחבות למדי, בוודאי לא פחות מכפליים כרוחב השבר שנשתמר. אם ננסה להשלים ולפרש את שני השמות שאין ספק בקריאתם כשמות אב וכן הכרוכים זה בזה, יצא לנו אורך השורה של הכתובת קטן מאוד, כזה:

Στέφα[νος ᾽Α]

βρααμί^ο

נמצא השורה מורכבת מ-9 אותיות בלבד, ודבר זה אינו מתקבל על הדעת כלל, ומלבד זה קשה להשלים, כפי שנראה לקמן, את השורה האחרונה, שנשמר בה רובו של התאריך. לעניין ההכרעה על אורך השורה של הכתובת עלינו לדעת, שהנוסחאות של כתובות-הקברים הנוצריות של באר-שבע בדרך כלל, קבועות הן, והנוהג בעיר זו היה נוהג שבשגרה מסורתית. שכיח ביותר הנוסח *ἀνεπάρη ὁ μακάριος*, והוא נמצא ב-12 כתובות(7), ושני לו בשכיחותו הנוסח *(8) ἐνθάδε κεῖται*. אפילו נניח שכתובתנו ערוכה היתה בנוסח הקצר ביותר המשתמש בכתיב העממי *κῖτε*, היינו: *[ἐνθάδε* שורה ב' של 9 אותיות, ושורה ג' של 7 אותיות, חוץ ממה שחסר בין שם האב לשארית התאריך, הבא בשורה ג'. שלוש האותיות החסרות אחר שם האב אינן מספיקות בשום פנים להשלים את שם החודש והמלה *μη(νός)* או *μη(νί)* וכדומה. מכאן ברי, שהנוסח הקצר אינו נאה לכאן, ויש להניח שכתובתנו ערוכה בנוסח של פתיחה רחבה יותר, כגון, *ἀνεπάρη ὁ μακά-* [*ριος*] שהוא בעל 15 אותיות והוא הרווח ביותר בבאר-שבע לפי החומר שבידנו. נוסח זה יפה הוא גם לקשר תחבירי עם השורות ג' וד' בלא תוספת מיוחדת של פועל, האומר שסטפאנוס מת, שנוקקת לה הכתובות המתחילות

בטכסט שנשתמר שום צד שווה לכתובות-הבניין וההקדשה שנתגלו בבאר-שבע, עיי' אלט שם, מסן 13-5. כתובות אלו, חוץ ממס' 5, חסרות תאריך.

(7) אלט, שם, מס' 16; 20; 21; 23 (פעמיים); 27; 28 (אמנם הושלם); 30; 32; 35; 38;

S.E.G. VIII 239, 301¹

(8) השווה החומר המובא בהערה 4. לעניין קביעת אורך השורות יש לשים לב לכתיב המלה, *κεῖται*, שרק פעם אחת היא נכתבת כהלכה (25), ובשאר הכתובות היא באה בצורת *κῖται* (מס' 17) או *κεῖτε* (29) וכן *κῖτε* (SEG VIII, 300).

ב־ἐνθάδε κεῖται· אין צריך לומר, שייתכן גם נוסח אחר של הפתיחה, דהיינו:
 ἄνεπα ἔν κυρίω, או K(υρί)ω (מס' 26; 33). המלה υῖός בין שם
 המת ובין שם האב אינה באה בכתובות באר־שבע⁹. אף אין בהן המלה
 θυγάτηρ, ולכן יש מקום לניסיון השלמה כזה בקירוב:

1. [ἀνεπάη ὁ μακάριος]
2. Στέφα[νος — — ὁ ἄ —]
3. βρααμί[υ — —]
4. ἰνδ(ικτίωνος) β' ἔ[τ(ους) —]

קשה לשער, מה היה כתוב בין Στέφανος ו-βρααμί[υ] [ἄ]. מקום שהנן
 והאב נזכרים בסדר הרגיל, הראשון בנומינאטיווס והשני בגנטיווס, השמות
 באים בזה אחר זה, והאתניקון או המקצוע נזכרים אחר שם האב¹⁰. אם
 נניח, שהנוסח של כתובת זו שייך לכתובות המועטות המשונות מן השגרה,
 אפשר להציע את ההשלמה — ὁ ἀδελφός — בין שני השמות¹¹, אמנם על־ידי
 השלמה זו נגיע ל־17 אותיות, אם אין להניח סימן־קיצור (S) אחרי ἀδελφ.
 לפי הצעה זו אברהם הוא אחיו של הנפטר, אבל קשה להגיע לכלל ודאות.
 בשו' 3 יש מקום פנוי להשלמה של שבע שמונה אותיות, ובתוכן סימן־
 קיצור אחד. לפי נוסח הכתובות של באר־שבע דין שיבוא כאן סימון החודש,
 שהוא בא על הרוב לפני האינדיקטיו. אם כיוונו למידה הנכונה באורך
 השורה, אין מקום אלא לאחת הנוסחאות המקובלות בבאר־שבע, כגון
 μη(νός) או μη(νί) ואחריו שם החודש¹². או τῆς μηνός ואחריו מספר

⁹ המלה υῖός נמצאת פעם בכתובת כפולה של אב ובן, ובה נאמר על הבן בצורה Ἡλίας
 ὁ υῖός αὐ[τοῦ].

¹⁰ עיי' מס' 20; 26; 36. אמנם אין דוגמה להוכרת מקצוע לאחר שם המת במקום ששם
 אביו בא אחריו בגנטיווס. אלא שבמס' 22 נזכר שם רופא אחד Ἀβραάμιος — כתיבו הוא ככתיב
 שבכתובתנו. ושמה מותר לשער שהוא Ἀβραάμιος שלנו, שמת לפני בנו סטפאנוס, והאב והבן
 היו בעלי אומנות אחת? דבר זה היה בו כדי להסביר את השינוי מן הנוסח המקובל, שאפשר
 בא מחמת שרגילים היו לקרוא לאיש בשם "סטפאנוס הרופא". אמנם השלמה זו היתה מאריכה
 את השורה עד כדי 15 אותיות: Στέφα[νος ἰατρὸς Ἀ]βρααμί[υ]. אבל אפשר גם לשער
 ש־ὁ היה כתוב לפני שם המקצוע.

¹¹ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς Πορφύρου(ίου) : 30 השווה מס' 30.

¹² ויש נוסחאות אחרות, כמו ἐν μηνί.

היום בחודש, ושם החודש, או בסדר הפוך¹³), ומוצאים אנו גם $\bar{\epsilon}\nu \mu\eta(\nu\acute{\iota})$ אבל ברור שהנוסחאות האחרונות ארוכות מדי לשטח שלפנינו. הנוסח הקצר ביותר הוא $\mu\eta(\nu\acute{\omicron}\varsigma)$ או $\mu\eta(\nu\acute{\iota})$ עם שם החודש ומספר היום שבו לאחריו, כמו בכתובת מס' 28: $\mu\eta(\nu\acute{\omicron}\varsigma) \Xi \text{ανθικοῦ} \acute{\alpha} \bar{\iota}\nu\delta(\iota\alpha\tau\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma) \bar{\epsilon} \acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma) \kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ או כמו בכתובת מס' 27: $\mu\eta(\nu\acute{\iota}) \Delta\acute{\upsilon}\sigma\tau\omicron\omega \bar{\kappa}\epsilon \bar{\iota}\nu\delta(\iota\alpha\tau\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma) \alpha \acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma)$. $\sigma\iota\delta$. הכתובת האחרונה נראית דומה מאוד לשלנו. הווה אומר שיש להשלים את שבע-שמונה האותיות עם סימן הקיצור לדוגמה בלבד כך: $\mu\eta(\nu\acute{\omicron}\varsigma) \Delta\acute{\omega}\omicron\upsilon\tau\bar{\iota}$ או $\mu\eta(\nu\acute{\iota}) \Delta\acute{\iota}\omega\tau\bar{\iota}$. שו' 4 ברורה עד כמה שנשתמרה. ייתכן שהיא השורה האחרונה ואחרי $\acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma)$ בא רק מניין השנה, כמו בכתובת מס' 18, או במס' 27. קרובה ביותר הסברה, שזו היתה צורתה של הכתובת, והיא הכילה רק ארבע שורות. אבל יש גם מקום לשער, שלאחר $\acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma)$ בא חשבון שנים מסויים שהיה נהוג בבאר-שבע, כמו למשל במס' 28: $\mu\eta(\nu\acute{\omicron}\varsigma) \Xi \text{ανθικοῦ} \alpha \bar{\iota}\nu\delta(\iota\alpha\tau\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma) \bar{\epsilon} \acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma) \kappa\alpha\tau\acute{\alpha} \text{Ἐλευθεροπο(λίτας) υμη.}$ אמנם סידור האותיות ועצם שבר הכתובת וחלוקת הכתב והשוליים עושים עלי את הרושם, שהיא היתה ערוכה בנוסח הקצר. יש להעלות עוד את האפשרות, שבראש הכתובת או בסופה או בשניהם היה צלב¹⁴, שהרי אין כל ספק. שכתובת נוצרית היא, ועל כך מעידים גם הנוסח והשמות, וגם צורת האותיות וזמנה של הכתובת, שבוודאי שייכת היא למאה השישית, ולכל המאוחר לתחילת המאה השביעית¹⁵). ובכן נוספה לנו תעודה צנועה לתולדות הנצרות בארץ-ישראל, וצורתה המשוערת של התעודה — הניתנת כאן *exempli gratia* בלבד — יכלה להיות כך:

התרגום	התעתיק
[בא למנוחת המאושר]	[ἀνεπάη ὁ μακάριος?]
סטפאנוס אחיו של א? א -	Στέφα[νος ὁ ἀδελφ(ὸς)? Ἀ]
ברהם [בחודש לואוס ביום 12 בו?]	βράαμῖν [μῆ(νὸς Λώου β)]
ב(שנת) ב' של האינדיקטיו [בשנת 365?].	$\bar{\iota}\nu\delta(\iota\alpha\tau\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma) \beta' \acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma)$ ¹⁶ τξε.†

(13) השווה מס' 35 (אמנם הושלם ע"י המוציא לאור): $\mu\eta(\nu\acute{\omicron}\varsigma) \Delta\acute{\iota}\omicron\upsilon \bar{\iota}\nu\delta(\iota\alpha\tau\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma)$ (τῆ· μ).
 (14) השווה שם מס' 17; 31; ששם בא $\mu\eta\nu\acute{\omicron}\varsigma$ אחר שם החודש.
 (15) ע"י שם מס' 7; 19; 21; 16 ועוד.
 (16) ע"י הטבלה הכרונולוגית שנתן אלט שם, עמ' 51. אם נכונה השערת, האמורה בהערה 10, אין להוכיח על-פי החומר שבידנו, ורק חומר חדש עשוי לסייע להוכחתה.
 (17) המלה $\acute{\epsilon}\tau(\omicron\upsilon\varsigma)$ כתובה לפעמים בלי סימן-קיצור, ע"י למשל אלט, שם, מס' 22.